

Dilema kapetana Scotta

Poznati mađarsko-njemačko-britanski pisac Arthur Koestler u eseju pod naslovom "Dilema kapetana Scotta"²² opisuje prilike koje su nastale oboljevanjem podoficira Evansa 69. dana marša arktičke ekspedicije 1912. godine.

Kapetan Scott morao je donijeti odluku. Da vuče oboljelog sa sobom, uspori marš i stavi život ostalih na kocku, ili da ostavi Evansa samoga u divljini i da pokuša spasiti ostale. Scott se odlučio za prvo; vukli su Evansa dok nije umro. Pokazalo se da je usporavanje bilo sudbonosno. Snježne mećave su ih iznenadile; Oates je obolio, i žrtvovao se samoubojstvom. Šest mjeseci kasnije pronađena su četiri leša samo deset milja ili samo jedan dan hoda od sljedećeg skloništa kojega nisu dostigli. Da su žrtvovali Evansa, vjerojatno bi bili spašeni.

Koestler opisuje dilemu kapetana Scotta kao dilemu oportunitizma, tj. metode "cilj opravdava sredstvo", i morala, koji štiti poštovanje i život svake osobe. Oportunitizam je gas, moral je kočnica, misli Koestler. Oportunitizam je napredak, a moral ga koči. Koestler nam odmah nudi političku primjenu dileme: kapetan Scott je Chamberlain koji želi pomoći Češkoslovačkoj. On može birati da se zauzme za Češkoslovačku i da uplete Britaniju u rat s Njemačkom, ili da žrtvuje Češkoslovačku, kako bi kupio sigurnost većih naroda. Koestler nudi dijalektičko rješenje dileme:

Vidimo da oba puta vode u slijepu ulicu. Dilema je neriješiva... to nije filozofska izmišljotina, već sukob na koji moramo paziti svakoga dana na svakom koraku... Što je odgovornija pozicija, to se jače može osjetiti jačina dileme... Određenoga trenutka svi mi moramo žrtvovati naše Evanse... i svaka epoha mora pokušati pronaći njoj primjerena rješenja...

Dilemu kapetana Scotta pojačava činjenica da su leševi pronađeni jedan dan hoda od sljedećeg skloništa, odnosno tvrdnja da je posada žrtvom Evansa mogla ispuniti svoj cilj. Ali ako pretpostavimo da ekspediciji ne znamo točan kraj, onda ona i nije tako jaka kako se čini. Ili se počinje množiti geometrijskom progresijom. Ili je pak uopće nema. Ako ekspedicija nema kraj, onda dilema kapetana Scotta uopće ne postoji: Scott tada nema u ime čega žrtvovati Evansa. Poteškoća se međutim javlja u najjačem obliku kada se svima čini da znaju što je kolektivni cilj njihove ekspedicije.

²² Koestler, A. 1974. *Der Jogi und der Kommissar*, Suhrkamp.

I naše je doba predložilo brojna različita rješenja Scottove dileme. Velesile koje dopuštaju da se razori jedna članica društva naroda opredjeljuju se za Chamberlainsko rješenje. Ili, kada su u jednome trenutku odustale od povratka hrvatskoga teritorija, hrvatske su vlasti odlučile da su brojni Evansi koji bi još morali biti žrtvovani, vredniji od ideje. Time su uspostavile ravnotežu suprotstavljenih silnica ili kako to Englezi kažu, "rogova" dileme.

Na primjeru Hrvatske vidimo težinu Scottove dileme, odnosno nemogućnost da se aritmetički izračuna optimalni ishod ostvarivanja cilja i broja žrtava.

Nedavna zbivanja u i oko hrvatskoga Sabora osuvremenila su Koestlerovu dilemu i dala joj nova značenja. Pogledajmo prvo novu dilemu predsjednika Tuđmana, onako kako je on vjerojatno postavljao. "Ako ne ispunim svoju misiju, život svakog Hrvata bit će ugrožen. Dakle, u ime toga cilja, cilja misije, dopušteno je da žrtvujem svoje Evanse". Ili kako je to jednom Bismarck formulirao: "Pustite ih da pričaju: ja ću o žrtvama raspraviti s gospodinom Bogom". Predsjednička dilema pred nas postavlja dva dodatna problema: prvo, nama nije poznat cilj misije, i drugo, mi ne znamo tko su predsjednikovi Evansi. Što se tiče cilja misije: svaki fiksni cilj politike o kojemu se ne može pregovarati, svaka utopija, rađa nasilje. Ako se o nekome cilju ne može pregovarati, onda će se sukob sa suprotstavljenim, isto tako nepomirljivim ciljem moći riješiti jedino nasiljem. U slučaju UNPROFOR-ova dolaska uvjerali smo se da su naše vlasti bile itekako svjesne Scottove dileme i da su izabrale pragmatično, a ne utopijsko rješenje. Ali novonastale okolnosti i nova formulacija Scottove dileme rađa novi problem. To jest, bilo bi dobro kada bismo u gorenavedenoj predsjedničkoj dilemi znali što je cilj ili razlog njegova oportunizma. Dodatna poteškoća s političkim ciljevima Scottovih misija, ili s ponovljenom Scottovom dilemom, leži u tomu što ne znamo imaju li politika i povijest svoj cilj, odnosno, možemo li u politici znati koliko smo daleko od sljedećeg arktičkog skloništa. Taj opći cilj Scottove misije, kako nas uči povijest, najčešće ne postoji, a kada bi i postojao, mi ne bismo znali na kojoj smo točki ekspedicije. Među političarima stoga postoje dvije vrste oportunističara. Dobri političari su oportunisti zato jer znaju da njihov politički cilj nikada ne može dekretom postati stvarni opći cilj čovječanstva ili naroda. Poput Camusova liječnika oni mogu samo pomoći gradu koji je snašla kuga, ali ga nikada ne mogu izliječiti. Loši su političari naprotiv oportunisti zato što nisu svjesni ljudske važnosti svakog pojedinog Evansa, odnosno zato jer veoma lako prihvaćaju, a često i mijenjaju iluziju da je dobro djelovanje samo ono koje je u skladu s navodnim općim i vječnim ciljevima izabranog kolektiva.

Druga je strana predsjedničke dileme daleko jača, ali nejasnija: tko su, odnosno tko bi trebali biti predsjednički Evansi u oportunističkome izboru stizanja na cilj. Jesu li to politički renegati vlastite stranke, Mesić i Manolić? Jesu li to zastupnici oporbe u Saboru, odnosno oporba kao takva, koja predstavlja balast u stizanju na cilj? Ili bi Evansi trebale biti navodno zdrave snage koje traže žrtvovanje bolesnih Evansa? Tko je bolesnik u Scottovoj posadi? I što se zbiva sa Scottovom dilemom ako su u posadi svi zdravi? Je li tada lakše donijeti odluku? Ili brojni "zdravi" Evansi uništavaju svaki kompas? Drugim riječima, ako ne postoji stvarni Evans, Scottova dilema o žrtvovanju može se proširiti i na sve navodno zdrave članove posade. U političkim okolnostima, to je daleko češći slučaj; tada se obično kaže da revolucija jede svoju djecu.

Prema Koestleru, riješiti predsjedničku tj. Scottovu dilemu znači pronaći pravu mjeru ciljeva i sredstava. Izgubiti što manje Evansa i stići na cilj. Ali u određenome trenutku Scottu se može učiniti da je dosad u ime izabranoga cilja izgubio previše Evansa, pa može i promijeniti taktiku. On može početi čuvati Evanse i zaboraviti cilj. To je iskustveno daleko rijedi slučaj, a to drugim riječima znači smrt za sve Evanse koji su se sljepo pokorili Scottovu cilju.

Pored predsjedničke formulacije Scottove dileme, postoji i oporbena tj. Evansova dilema. Evans je doduše bio bolestan, i ne možemo se pouzdati u njegov izbor. Ali Oates, drugi član Scottove posade, poučen Evansovim iskustvom izvršio je samoubojstvo, kako bi potaknuo Scottov oportunizam ili točnije, kako bi ostao lojalan

svojem kapetanu i kako bi mu pomogao u donošenju oportunističke odluke. Oatesova dilema vodi nas k pravom problemu: dilemi lojalnosti. Premda se oporba ne bi trebala mučiti problemom lojalnosti, za našu oporbu kao i za prvobitne teoretičare demokracije, to je čini se ipak veliki problem. Kada se može otkazati lojalnost kapetanu Scottu? Prema Hobbesu, jednom kada smo prihvatili nadmoć suverena, on raspolaže našim životima. U vojnim organizacijama, pa i u polarnim ekspedicijama, načelo potčinjavanja možda je doista funkcionalan. Međutim, u demokratskim sustavima to se pitanje rješava prethodnim dogovorom. Pravila postupanja utvrđuju se unaprijed a narušavanje pravila vodi u sukob i kaos. Ako postoji dogovor, on se mora poštovati. Ako Scott izigra dogovor, on po logici dogovaranja više nema legitimnost za suvereno odlučivanje.

Pred oporbu se dilema postavljala i otpočeka: da li da prihvati Scottov cilj ili da ga potpuno odbaci. Ako ga otpočeka odbaci, od polarne ekspedicije očito neće biti ništa. U kojem onda trenutku Evans može povući svoj pristanak, i reći da se povlači? Kada je legitimno preispitati metode kojima Scott želi doći do cilja? Drugim riječima, u kojem trenutku Evans tj. oporba smije protestirati protiv provođenja zajedničkih ciljeva u djelo? Ili točnije, koje sve odluke mora otrpjeti Evans, ako poput Oatesa iz Koestlerove povijestice, ne želi počiniti samoubojstvo? Budući da Scottova dilema nastaje tek na ekspediciji, jedino je rješenje moguće ako su pravila postupanja na ekspediciji određena unaprijed. Krivac za sukob bit će tada onaj tko nije ispunio svoj dio dogovora ili pak onaj tko se nije pobrinuo da se pravila odrede unaprijed.

Sličan problem iznose i tri verzije filma Pobuna na brodu Bounty. U verzijama Franka Lloyda (1935) i Lewisa Milestonea (1962), junak filma i sukoba časnika i posade broda je kapetan broda Bounty koji smatra da članovi posade ne smiju mijenjati cilj putovanja, tj. ostati na Tahitiju sa svojim tamnopusnim sirenama. U trećoj verziji R. Donaldsona (1984) junak je međutim pobunjenički vođa. Smatrajući da je kapetan prekoračio pisane ovlasti i da je njegovo vodstvo zbog toga postala tiranija, pobunjenički vođa zapovjeda kapetanu da se iskrca u pomoćnu brodicu, i s pobunjenom posadom nastavlja svoj put do nepoznata otoka na kojemu s tahićanskim sirenama započinje novi život.

U odsutnosti čvrsto definiranoga cilja, početni sukob Scottovih alternativa oportunizam ili moral, neizbježno se pretvara u sukob ovlasti, u sukob legitimnosti. Koristi li se Scott u tome slučaju navodnim legitimitetom, silom ili izigravanjem pravila, jedino sredstvo koje preostaje Oatesu i Evansu jest Burkeovo poznato načelo: "Kada se loši udruže, dobri moraju surađivati, jer će inače u sažaljivoj borbi padati jedan za drugim."²³ (svibanj 1994)